

GENEL HATLARIYLA ATATÜRK DÖNEMİ TÜRKİYE’NİN İKİLİ İLİŞKİLERİ

Mahmut BOLAT

*Gazi Üniversitesi, Kırşehir Eğitim Fakültesi,
Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Programı, Kırşehir / TÜRKİYE*

Geliş Tarihi: 17.03.2006

Yayına Kabul Tarihi: 23.05.2006

ÖZET

Bir ülkenin dış politikasını belirleyen temel unsurlar; dünya siyasetindeki yeri, diğer ülkelerle işbirliği, barışın korunması, askeri kaygılar, kamuoyu, dış politikayı yönlendiren kişi ve kurumların konumu ve görüşleri ile karşılıklı menfaatlerdir.

I. Dünya Savaşı sonrasında bozulan dünya düzenini yeniden oluşturma çabaları ile bu çabaların Türkler üzerindeki etkileri ve bu durum karşısında Osmanlı Devleti yöneticilerinin pasif tutumu, Atatürk’ün yeni ve milli bir Türk Devleti oluşturmak amacıyla kendi dış politikasını oluşturması için ortam hazırlamıştır.

Bu çalışmada sırasıyla; Atatürk’ün dış politikasını oluşturduğu ortam, Atatürk’ün dış politika ilkeleri ve 1919-1938 yılları arası ikili ilişkiler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Dış Politika, Atatürk, İngiltere, Sovyetler Birliği, Yunanistan*

AN OUTLINE OF TURKISH BILATERAL RELATIONS IN ATATÜRK’S ERA

ABSTRACT

The basic components of the foreign policy of a country are its place in international diplomacy, cooperation with the other nations, saving the peace, military anxiety, public opinion, the position and the opinion of people or institute that direct the foreign policy and reciprocal advantages.

The efforts after World War I to establish a new system and the effects of this on Turkish people, the passive attitude of the Ottoman State governors helped Atatürk to form his own foreign policy.

In this study the circumstance that is formed by Atatürk, the principles of the Atatürk’s foreign policy and bilateral relations between 1919-1938 were researched.

Key Words: *Foreign Policy, Ataturk, England, The Soviet Union, Greece*

1. GİRİŞ

Bir ülkenin dış politikasını şekillendiren temel unsur dünya siyasi konjonktürü içerisindeki yeri olmakla birlikte, bunun yanında o ülkenin dış politikasının temel unsurlarını oluşturan ve şekillendiren birçok etken bulunmaktadır. Bunlar; barışın korunması, diğer ülkelerle işbirliği, askeri kaygılar, kamuoyu ve dış politikayı yönlendiren kişi ve kurumların konumu ve görüşleridir.¹

Tüm bu etkenlerin yanı sıra şüphesiz en önemli unsur bu politikanın, iki taraf açısından da beklentileri karşılaması ve yürütülebilir olmasıdır.

Bu bağlamda Atatürk dönemi uygulanan dış politikayı daha iyi anlayabilmek için bu politikayı oluşturan şartları yani I. Dünya Savaşı sonrası dünya siyasi konjonktürünü ve bu siyasi konjonktür içerisinde Osmanlı Devleti'nin durumunu incelemek gerekmektedir.

Siyasi ve ekonomik mücadeleler sonrasında patlak veren ve 1914–1918 yılları arasında süren I. Dünya Savaşı, savaşa sebebiyet veren nedenleri ortadan kaldıramadığı gibi, hem yenen ve hem de yenilen devletler açısından yeni ekonomik, siyasal ve sosyal sorunlar ortaya çıkararak

sona ermiştir.² Bu sorunların birincisi; endüstri işçileri ve hükümetler arasındaki siyasal işbirliği denemeleri yeni bir devlet anlayışını ortaya çıkarmış, ikincisi; savaş sonrasında acıları ve bunun yarattığı propagandalar yeni bir savaşın habercisi olmuş, üçüncüsü; savaş öncesinin ekonomik refahı sarsılmış ve dördüncüsü; dünyadaki güç dengesi bir daha dönmek üzere ABD'ye geçmiştir.³ Yine bu savaş sonucunda Çarlık Rusyası, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorlukları parçalanmış,⁴ Çarlık Rusyasının yıkılışından sonra kurulan Sovyet Rusya büyük bir iç savaşın içine itilmiş, ABD yeniden isolation (yalnızcılık) politikasını benimsemiş ve bunların yanında Fransa'nın Almanya'ya bir daha kendisi için bir tehdit oluşturmaması amacıyla imzalattırmaya çalıştığı anlaşma için İngiltere'nin desteğine ihtiyaç duyması ve İtalya ve Japonya'nın, İngiltere'ye karşı denge oluşturabilecek bir güce sahip olamamaları nedenleriyle, I. Dünya Savaşı'nda gücü azalmasına rağmen, savaş sonrası dünyanın düzenlenmesi görevi İngiltere'ye kalmıştı.⁵

¹ Mustafa Yılmaz, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasının Temel Nitelikleri", 2023, Ekim 2003, sayı: 30, s.22.

² Oral Sander, *Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e)*, 6. Baskı, Ankara, 1998, s.349.

³ Aynı eser, s.354–355.

⁴ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, 3. Baskı, İstanbul, 1985, s.443.

⁵ Sander, *a.g.e.*, s.354; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)*, C.I, 8. Baskı, Ankara, 1992, s.151-155.

Savaş sonrasında Osmanlı Devleti'ne baktığımızda; 30 Ekim 1918'de Osmanlı Hükümetine imzalatırılan Mondros Mütarekesi, İtilaf Devletleri'nin savaş sırasında yapılan gizli antlaşmalar ile belirtilen yerleri işgal etmelerine olanak tanımakla birlikte şu iki hükmü de öngörmekteydi:

1- Boğazlar bölgesi işgal altına alınacak.

2- İtilaf Devletleri güvenliklerini tehlikede gördükleri bölgeleri işgal edebileceklerdi. Mondros bir mütareke olmakla birlikte esasen İtilaf Devletleri açısından Osmanlı Devleti'nin paylaşımı antlaşması idi. Özellikle bu antlaşmanın 7. maddesi ile buna kılıf uydurulmuştu.⁶

Ayrıca, İtilaf Devletleri antlaşmalarda ifade edilen Mezopotamya ve Kilikya gibi sınırları tarihsel olarak belli bölgelerin sınırlarını kendi çıkar bölgeleri doğrultusunda genişleterek (ki bu iddialarını İngiliz kaynaklarına dayandırmışlardır) Türklere bırakılacak yerleri Anadolu içlerinde küçük bir bölge ile sınırlandırmaya çalışmışlardır.

Bütün bu gelişmeler, barış görüşmelerinde İtilaf Devletleri'nin Türklere karşı hoşgörü ile yaklaşmayacaklarının göstergesiydi.⁷

⁶ Mediha Akarşan, *Atatürk ve Türk Dış Politikası* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1984, s.12.

⁷ Bu durum İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'un Lord Curzon'a yazmış olduğu 6

Bu durum karşısında Osmanlı Hükümeti'nin tutumuna gelince; Padişah İngiltere'nin nüfuzunu kullanarak Osmanlı Devleti'ni yıkımdan kurtarıp, İngilizlerin himaye ve rehberliğinde devlette tam bir hakimiyet sağlamak istiyordu. Osmanlı Hükümeti temsilcileri için tek çözüm bu idi. Esasen İngilizlerde bu duruma kayıtsız değillerdi. Padişahın kendilerinin Türkiye'de yerleşmeleri için pek arzulu olduğunu ve padişah-halife ellerinde olursa, İslam dünyası üzerinde halifenin nüfuzunu kullanarak “*Büyük Bir Ek Denetim*” elde edebileceklerini görüyorlardı⁸ ki bu noktada “*umutlarını Allah'a ve İngiltere hükümetine bağladığını*” söyleyen Damat Ferit Hükümeti, onların bu düşüncelerini rahatlıkla gerçekleştirebileceklerini göstermekteydi.⁹

Türk topraklarının İtilaf Devletlerince işgali, milletin tutsak edilmesi, devletin kurum ve kuruluşlarıyla yabancı denetim ve kontrolüne geçmesi ve bütün bu gelişmeler karşısında Osmanlı Hükümeti'nin kayıtsız kalması, bu

Haziran 1919 tarihli mektupta şu şekilde dile getirilmiştir: “*Yüksek komisyonun almış olduğu hem yazılı ve hem de sözlü talimatlar uyarınca hiçbir Türk'ü ne olursa olsun hiçbir şekilde kayırmamak ve onlara umut vermemek, ayrıca savaşın sonucu olarak Osmanlı İmparatorluğu'na davranışımızın muhtemelen çok sert olacağını göstermek bizim tutarlı davranışımız olacaktır.*” Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, İletişim Yay., İstanbul, 2000, s.14.

⁸ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C.I, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1998, s.167-168.

⁹ *Türk Dış Politikası (1919-1980)*, C.I, Ed. Baskın Oran, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s.140.

gelişmeleri engelleyecek bir önderin ortaya çıkmasını zorunlu kılmış ve bu durum Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Milli Mücadeleyi doğurmuştur.

Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri

Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele'yi başlatırken bunu belli bir program ve hedef dahilinde yapmıştır. Amaç tam bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmaktır. Bu amacı ve ulaşılmak istenen sınırları belirleyen Misak-ı Milli, Türk dış politikasını şekillendirmiştir.

İşte Milli Mücadele ile başlayan bu tarihi dönemeç Atatürk'ü çökmekte olan Osmanlı Devleti'nin yerine, milli değerlere ve çağdaş ilkelere dayanan yeni bir milli devlet oluşumuna sevk etmiştir.¹⁰

Atatürk'ün bu amacına göre uygulanacak dış politika, iç politikaya uygun olmalıydı. O, Osmanlı Devleti'nin dış siyasetinin milli olmadığını fakat genç

Türkiye'nin dış politikasının iç politikası ile uyumlu yani milli güce¹¹ dayalı olarak yürütülen milli bir politika olduğunu, çeşitli kereler ifade etmiştir.¹²

Bu bağlamda bir başka konuşmasında: “Dış siyaset bir toplumun iç teşkilatı ile sıkı bir şekilde ilişkilidir. Çünkü iç teşkilata dayanmayan dış siyasetler daima mahkûm kalır. Bir toplumun iç teşkilatı ne kadar kuvvetli, sağlam olursa, dış siyaseti de o nispette güçlü ve dayanıklı olur”(23 Mart 1923)¹³ diyerek dış politikanın milli güce dayanması gerektiğini açıklamıştır.

Atatürk, Türkiye'nin dış politikasının esaslarını tespit ederken milletlerarası ilişkileri etkileyen ilkelere ülke çıkarlarını göz önünde bulundurmuştur. Türkiye'nin yeni kurulmuş bir devlet olması, büyük devletlerin yayılma yolları üzerinde bulunması ve stratejik bakımdan önemli bölgeleri elinde tutması sebepleri ile Türkiye tarafından izlenecek dış

¹⁰ Bengül Salman Bolat, “Fransız İnkılabı'nın Türk Modernleşme Süreci Üzerine Etkileri” *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, C.6, S.1, Haziran 2005, s.156; Bu durum Nutuk'ta Mustafa Kemal Paşa'nın değerlendirmesi ile şöyledir: “Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş, ömrü tamamlanmıştı. Osmanlı memleketleri tamamen parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türk'ün barındığı bir ata yurdu kalmıştı. Son mesele bunun da taksimini sağlamaya çalışmaktan ibaretti. Osmanlı Devleti onun istiklâli padişah, halife, hükümet, bunların hepsi anlamı kalmamış birtakım boş sözlerden ibaretti. Neyin ve kimin dokunulmazlığı için kimden ne gibi yardım sağlanmak isteniyordu? O halde ciddi ve gerçek karar ne olabilirdi? Efendiler, bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da milli hakimiyete dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak!” Kemal Atatürk, *Nutuk (1919–1927)*, Haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2002, s.9.

¹¹ Milli güç genel olarak; kültür, tarih, dil, din, gelenekler, inançlar ve hükümet şekli gibi unsurlardan oluşmaktadır. Hasan S. Köni, “Atatürk'ün Dış Politikayla İlgili Görüşleri ve Uygulamaları”, *100. Yıl Atatürk Konferansları*, Ankara, 1981, s.134.

¹² “Efendiler, dış siyasetin en çok ilgili bulunduğu ve dayandığı temel, devletin iç teşkilatıdır. Dış siyasetin iç teşkilatla uyumlu olması gerekir. Batı'da ve Doğu'da, başka başka karaktere, kültüre ve ülkeye sahip biri birinden farklı unsurları tek sınır içinde toplayan bir devletin iç teşkilatı, elbette temelsiz ve çürük olur. O halde, dış siyaseti de köklü ve sağlam olamaz. Böyle bir devletin iç teşkilatı özellikle milli olmaktan uzak olduğu gibi, siyasi ilkesi de milli olamaz. Buna göre, Osmanlı Devleti'nin siyaseti milli değil, belirsiz, bulanık ve kararsızdı.” Nutuk, s.298.

¹³ *Düşünceleriyle Atatürk*, Der. Arı İnan, TTK Yay., Ankara, 1999, s.130

politikanın milletlerarası ilişkilerin gelişmesine göre düzenlenmesi gerekmiştir.¹⁴

Türkiye'nin bu gerçekçi politikası ile ilgili olarak Muharrem Feyzi 1933 tarihli Cumhuriyet gazetesindeki "*Türkiye'nin On Yıllık Harici Siyaseti*" başlıklı yazısında şöyle demektedir; "*Yeni Türkiye'nin dış siyasetteki başarısının başlıca sırrı, bu siyasetin gayet sağlam temeller üzerine kurulmuş olmasındandır. Osmanlı Devleti'nin dıştan yıpranmasında ve yıkılmasındaki başlıca etken Rus Çarlığı'nın asırlarca süren saldırı, tehdit ve baskıları olmasına rağmen, Rusya'daki yeni rejim ile yeni Türkiye kurulduğu gündünden itibaren gayet dost geçinmiştir.*"¹⁵

Mustafa Kemal Paşa Panturanist, Panislamist görüşlere de karşıydı.¹⁶ Memleketin gücünü bu yollarda tüketmenin hatalı olduğunu telkin etmiş ve bu çeşit hareketleri bertaraf etmeye çalışmıştır. Atatürk için Türklerin yeni Türkiye sınırları içinde yapacakları birçok

önemli işler vardı. Vatanı maceralara sürüklemek, mevcudun elden kaçırılmasına da sebep olabilirdi.¹⁷ Türkiye için Türk vatani, Misak-ı Milli ile çizilen sınırları ve Türk halkı bu sınırlar içinde memleketin egemenliğini korumakla görevli idi.¹⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın gerçekliğini, maceradan uzak kalma istencini 1921'de söylediği şu sözlerde de görmek mümkündür. "*Efendiler; büyük ve hayali şeyleri yapar gibi görünen sahtekâr insanlardan değiliz. Efendiler, büyük ve hayali şeyleri yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden bütün dünyanın husumetini, garazını, kinini bu memleketin ve bu milletin üzerine çekti. Biz Panislamizm yapmadık. Belki yapıyoruz, yapacağız dedik. Düşmanlar da yaptırmamak için bir an evvel öldürelim dediler. Panturanizm yapmadık. Yaparız,*

¹⁴ Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1997, s.145-146.

¹⁵ Cumhuriyet, 29 Teşrinievvel 1933.

¹⁶ Atatürk bu düşüncesini Nutuk'ta şu şekilde dile getirmiştir: "Panislamizm ve Panturanizm siyasetinin başarıya ulaştığına ve dünyayı uygulama alanı yapabildiğine tarihte tesadüf edilememektedir. Irk ayrılığı gözetmeksizin, bütün insanlığı içine alan tek bir dünya devleti kurma hırslarının sonuçları da tarihe yazılmıştır. İstilacı olmak hevesleri konumuzun dışındadır. İnsanlara her türlü şahsi duygu ve bağlılıklarını unutturup, onları tam bir kardeşlik ve eşitlik içinde birleştirerek, insancı bir devlet kurma teorisinin de kendine göre şartları vardır." Nutuk, s.299.

¹⁷ Atatürk bu konuyla ilgili Nutukta şöyle demiştir: "Attila'nın Fransa ve Batı-Roma topraklarına kadar yayılmış olan imparatorluğunu hatırladıktan sonra, bakışlarımızı, Selçuklu Devleti'nin yıkıntıları üzerinde kurulmuş olan Osmanlı Devleti'nin, İstanbul'da Doğu-Roma İmparatorluğunun taç ve tahtına sahip olduğu devirlere çevirelim. Osmanlı hükümdarları arasında Almanya'yı, Batı Roma'yı zaptederek çok büyük bir imparatorluk kurma teşebbüsünde bulunmuş olanı vardı. Yine, bu hükümdarlardan biri, bütün İslâm dünyasını bir merkeze bağlayarak yönetmeyi düşündü. Bu amaçla Suriye'yi ve Mısır'ı zaptetti."Halife" unvanını takındı. Diğer bir sultan da hem Avrupa'yı zaptetmek, hem de İslâm dünyasını hüküm ve idaresi altına almak gayesini güttü. Batı'nın sürekli karşı saldırısı, İslâm dünyasının hoşnutsuzluk ve isyanı ve bu şekilde bütün dünyayı ele geçirme tasavvur ve emellerinin aynı sınırlar içine aldığı çeşitli unsurların uyumsuzlukları, sonunda, benzerleri gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nu da tarihin sinesine gömdü." Nutuk, s. 298.

¹⁸ Gönlübol-Sar, *a.g.e.*, s.143-144.

yapıyoruz dedik yapacağız dedik ve yine öldürelim dediler! Bütün bu dava bundan ibarettir. Biz böyle yapmadığımız ve yapamadığımız şeylerle uğraşarak düşmanlarımızın adedini ve üzerimize olan baskısını arttırmaktansa kendi gücümüzü bilelim. Binaenaleyh efendiler biz hayat ve istiklal isteyen milletiz ve yalnız ve ancak bunun için hayatımızı ibzal ederiz.”¹⁹

Şüphesiz ki bu gerçekçilik, şartlar ne olursa olsun, milli çıkarları gerçekleştirmek için sonuna kadar direnmeyi öngören, cesur ve şahsiyetli bir gerçekçiliktir.²⁰

Türk dış politikasının temel ilkelerinden birisi olan “barışçılık” Atatürk tarafından “Yurtta Sulh Cihanda Sulh”²¹ olarak formüle edilmiştir. Onun için askeri yolların kullanılması sadece politik gayelere varmak için başvurulmuş bir araç olmuştur.²² Barışçılığın gereği, yayılmacı

emeller beslememektir. Nitekim Türkiye, Hatay ve Musul meselelerini, bu bölgeler Misak-ı Milli sınırları içinde olmasına karşın, bir savaş nedeni olarak saymamıştır.

Aydınlanmacı, insancıl tutumun doğal bir sonucu olan barışçılık politikasını benimseyen Türkiye'nin, bu politikada ne kadar kararlı ve samimi olduğunun ve savaşın uluslararası politikanın bir aracı olarak kullanılmasına karşı olduğunun bir göstergesi de 27 Ağustos 1928 tarihli Briand-Kellog Paktını²³ imzalamasıdır.

Bu bağlamda bir diğer örnekte Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılmasıdır. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılması, uluslararası ilişkilerde dostluk ve uzlaşma siyasetini samimane takip etmek istediğini ispat etmiştir.²⁴ Atatürk, devletlerarasında güvenliğin, dostluğun ve barışın bütün milletlerce kabul edilmesi ve uygulanması sonucunda ancak “genel barışın” sağlanacağı görüşündeydi. Ancak bu genel barışın da en önemli şartı, devletlerin durumlarını iyileştirecek uluslararası

¹⁹ Sina Akşin, “Atatürk'ün Dış Siyaset Modeli”, *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, T.T.K. Yay. Ankara, 1999, s.276.

²⁰ Yılmaz, a.g.m., s.27.

²¹ Roosevelt'in Cumhuriyetin 10. yıldönümü dolayısıyla gönderdiği yazıda bu ilkeyi “*Türk Cumhuriyetinin en önemli umdelerinden biri*” diye tanımlamıştır. Akşin, a.g.m., s. 275.; Edouard Herriot Atatürk için: “*Gazi bir barış mimarıdır ve yüzyılımızın en büyük devlet adamıdır. Yeni Türkiye “yurtta sulh cihanda sulh” yöntemiyle yönetilmekte ve bu konuda dünyaya örnek olmaktadır.*” Mehlika Aktok Kaşgarlı, “Kurtuluş Savaşında Türk Fransa İlişkileri ve Mustafa Kemal Atatürk'ü En İyi Anlatan ve Tanyan Fransa Devlet Adamı Edouard Herriot”, *Atatürk 4. Uluslararası Kongresi*, C.I, Türkistan – Kazakistan, 1999, s.192.

²² Nurşen Gök, “Kurtuluş Savaşı Dönemi Milli Mücadele'nin Dış Politika Prensipleri”, *Atatürk*

Haftası Armağanı, ATESE Yay., Ankara, 1991, s.180.

²³ Üç kısa maddeden oluşan bu pakt ile belki tarihte ilk kez, savaş hukuken yasaklanmıştır. Türkiye, Amerika'dan sonra bu paktı onaylayan ilk devlet olmuştur. Bu antlaşma, Türkiye'nin dünya devletleri arasında yapılan bir antlaşmaya ilk kez girmiş olması açısından özel bir önem taşımaktadır. Ersin Onulduran, “Atatürk ve Dış Politikası”, *Atatürk Dizisi*, ATESE Yay., sayı:19, s.178.

²⁴ Cumhuriyet, 29 Teşrinievvel 1933.

önlemlerin alınmasıdır. İnsanlığın bütünün refahı, açlık ve baskının yerine geçmeliydi, insanlar; kıskançlık, açgözlülük ve kinden arındırılacak şekilde eğitilmeliydi. İşte bütün bunları gerçekleştirebilmek için yeni Türk Devleti, Milletler Cemiyetine katılmış ve Cemiyetin kollektif güvenlik sisteminin uygulanmasına ve gerçekleşmesine çalışmıştır.²⁵ Joseph M. Levy 26 Haziran 1938 tarihli Newyork Times gazetesinde; “*Kemal Atatürk ne bir karışıklık çıkarmış ne de daha büyük devletlerin zaafından istifade ile başkalarının toprağı üzerinde hak iddia etmişti. Türkiye diğer devletlerle yaptığı anlaşmalara sadık kalmıştır*” diyerek Türkiye’nin barışçı dış politikasında samimiyetini ortaya koymuştur.²⁶

Mustafa Kemal Paşa’ya göre; savaş, barışçı yollarla, sorunların çözümlenememesi durumunda, barışı tesis etmek için askeri güce başvurulması ve “*öldüreceğiz diyenlere karşı ölmeyeceğiz*” diye müdafaa için gerçekleştirilebilir. Aksi takdir de savaş bir cinayettir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduktan sonra onun yapılanması işine ağırlık veren Mustafa Kemal Paşa dış siyasette kendi gücüne dayanmayı bir dış

politika prensibi haline getirmekle²⁷ birlikte devletin güvenliğinin sağlanması için Türkiye’nin gücünün yetmeyeceği alanlarda komşuları ile güvenlik paktları yapmaktan da çekinmemiştir.

Şüphesiz bunda dikkat edilmesi gereken nokta, Türkiye’nin bağımsızlığına, şeref ve haysiyetine güvenlik paktları yapılan devletler tarafından saygı gösterilmesidir.

Bu türden askeri ittifaklar tam bağımsızlık ilkesine de aykırı değildir ki Atatürk “*bitaraf olan bertaraf olur*” vecizesini de söyleyen kişidir ve bu düşüncesinin bir sonucu olarak Milli Mücadele sonrasında Türkiye Cumhuriyeti Devletini kurmaya muvaffak olan Mustafa Kemal Paşa daha sonra Balkanlarda ve Yakın Doğu’da barışın devamlılığı için bir takım tedbirler düşünmüş ve 9 Şubat 1934’de Balkan devletleri ile Balkan Antantı 8 Temmuz 1937’de de Ortadoğu Devletleri ile Sadabad Paktını²⁸ imzalamıştır.

Mustafa Kemal Paşanın takip ettiği dış politika, Batı ülkeleri ile yapılan savaşa

²⁵ Köni, a.g.m., s.133-134.

²⁶ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10/224.511.5. (Bundan sonraki Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinden verilen dipnotlar kısaltılarak BCA şeklinde verilecektir.)

²⁷ Mehmet Gönübol-Ömer Kürçüoğlu, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Yay. Haz. Berna Türkdoğan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2000, s.18

²⁸ Bu pakt bir dostluk ve dayanışma paktı olup, bir askeri ittifak değildir. Bu pakt içişlerine müdahale etmeme toprak bütünlüğüne ve sınırlara saygı gibi ilkeleri kapsıyor ve taraflar ayrıca birbirlerine saldırmamayı kabulleniyorlardı. Yılmaz Altuğ, “Atatürk’ün Dış Politikası”, *Uluslararası Atatürk Konferansı Tebliğleri*, B.Ü. Yay., İstanbul, 1981, s.485-489.

rağmen, Batı karşıtı bir karakter taşımamıştır. Aksine Batılı ülkelerle iyi ilişkiler içinde olmaya özen gösterilmiştir. Böylelikle Türkiye'nin günümüzde, Batı ittifakının içinde yer almasının temelleri, fikren Atatürk döneminde atılmıştır.²⁹ Bundan beklenen amaç bu en ileri düzeydeki medeniyet seviyesine sahip ülkeler örnek alınarak Türkiye'nin çağdaşlaşmasını sağlamak, Atatürk'ün dediği gibi “*muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak*” olmuştur.

Batı ifadesini Mustafa Kemal Paşa bir coğrafi terim olarak düşünmemiş, insanlığın ortak değerler sistemi olarak nitelendirmiştir. Resmi Avrupa ile bilim ve kültür Avrupa'sını birbirinden ayırmış ve karşı olduğunun emperyalist Avrupa olduğunu belirtmiştir. Onun, Batı ile olan ilişkilerinde hassasiyet gösterdiği nokta Türkiye'nin bağımsızlığına ve eşitliğine saygı gösterilmesi olmuştur.³⁰

Mustafa Kemal Paşanın dış politikadaki bir diğer temel ilkesi olan bağımsızlık anlam bakımından sadece siyasi bağımsızlığı içermez. Bağımsızlıktan kasıt siyasi, iktisadi, askeri, kültürel yani her alanda tam bir bağımsızlığı³¹ ifade eder.

²⁹ Onulduran, a.g.m., s.178.

³⁰ Hakan Uzun, *Atatürk'ün Nutuk'unun İçerik Analizi*, H.Ü., A.İ.T. Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2005, s.194-195.

³¹ Mustafa Kemal Paşa “tam bağımsızlığı” Nutuk'ta şu şekilde ifade etmektedir: “Tam istiklal demek, elbette, siyasi, mali, iktisadi, adli, askeri, kültürel

“*Hürriyet ve istiklal benim karakterimdir. Ben milletimin ve büyük ecdadımın en kıymetli mevrusatından olan aşk-i istiklal ile meftur bir adamım..... Bence bir millette şeref, haysiyetin, namusun ve insanlığın vücut ve baka bulabilmesi mutlak o milletin hürriyet ve istiklaline sahip olmasıyla kaimdir.... Milli istiklal bence bir hayat meselesidir*”³² diyen Atatürk bağımsızlığı kutsal bir kavram olarak nitelendirmiş ve bağımsızlığın sağlanması için ölüm bile göze alınmalıdır³³ şeklindeki sözleriyle bağımsızlığa bakışını ortaya koymuştur.³⁴

2. İKİLİ İLİŞKİLER

A. Türk-Yunan İlişkileri

Yunan tarihçi ve devlet adamı Panayotis Pipinellis, Yunan emperyalizminin amacı olan Megali İdea (Büyük İdeal)'yı şöyle tanımlar: “...*Yunan varlığının anlamı, Yunanistan'ı tüm Yunan ırkını bir sınır içinde toplayacak, birleşik ve ulusal bir devletin çekirdeği haline gelmeye zorluyordu... Herkes kendisini*

v.b. her alanda tam bir bağımsızlığa ve hürriyete kavuşmak demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde istiklalden yoksun kalmak, millet ve memleketin gerçek anlamıyla bütün istiklalinden yoksun kalması demektir.” Nutuk, s.423

³² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.3, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1997, s.31

³³ “Temel ilke, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu ilke, ancak tam istiklale sahip olmakla gerçekleştirilebilir. Ne kadar zengin ve bolluk içinde olursa olsun istiklalden yoksun millet, medeni insanlık dünyası karşısında uşak olmak mevkiinden yüksek bir muameleye layık görülemez..... millet esir yaşamaktansa yok olsun daha iyidir!.. O halde, ya istiklal ya ölüm!” Nutuk, s.9-10

³⁴ Uzun, a.g.e., s.190

*Bizans İmparatorluğunu yeniden canlandırma hayaline kaptırmıştı...*³⁵

Bu düşüncelerle kendisini Bizans'ın sözde varisi olarak gören Yunanistan, İtilaf Devletleri'nden aldığı destek ve cesaretle bu amacını gerçekleştirmeye yönelik olarak, Anadolu'da kapsamlı bir işgal hareketına girişmiş, ancak Atatürk'ün önderliğinde başlatılan Milli Mücadele sonrasında uğradıkları yenilgiyle bu hayallerini gerçekleştirememişlerdir.

Yunanlıların günümüzde dahi “*Büyük Felaket*” ve “*Küçük Asya Felaketi*” olarak niteledikleri 1919–1922 yenilgisi sadece “*Megali İdea*” için büyük bir darbe olmakla kalmamış, savaştan sonra Yunanistan büyük bir göçmen dalgası ile karşılaşmıştır. Çünkü Türkiye’de yaşayan Rumlar, Anadolu’da Yunan işgali sürecinde sergiledikleri tavır ve girişimleri nedeniyle Yunan ordusunun yenilgisiyle birlikte Anadolu’yu terk etmek zorunda kalmışlardır.³⁶

Yunanistan’a başlayan göçmen akını Yunanistan’da önemli ekonomik, sosyal ve siyasi sorunlara sebebiyet vermiştir. Bu

göçmen sorununu incelemek ve çözüm bulmak amacıyla Milletler Cemiyeti Norveçli Nansen’i görevlendirmiştir. Lozan Barış görüşmeleri başlamadan Türk ve Yunan yetkililerle görüşen Nansen, hazırladığı raporunda; Yunanistan’daki Türklerle, Türkiye’deki Rumların isteğe bağlı olarak mübadele edilmesi ve İstanbul Rumlarının mübadele kapsamı dışında tutulmasını teklif etmiştir.

Böylece mübadelenin ilk adımları atılırken, 20 Kasım 1922’de Lozan’da barış görüşmelerine başlanmıştır. Konferansta Nansen mübadeleye ilişkin yukarıda bahsedilen raporunu okumuştur. Bunun üzerine İsmet Paşa mübadele ile azınlıklar sorununun birlikte ele alınması gerektiğini belirterek, yapılacak mübadelenin zorunlu olmasını ve İstanbul dahil tüm Rumları kapsamasını savunmuştur.³⁷ Buna karşılık Venizelos, mübadelenin isteğe bağlı olması, savaş sırasında Yunanistan’a göç etmiş Rumların evlerine dönme hakkı verilmesini ve İstanbul Rumlarının mübadele kapsamı dışında bırakılmasını savunmuştur. Ona göre zorunlu mübadele Yunanistan için “*benzeri görülmemiş siyasi, ekonomik ve sosyal yıkım olacaktır*”. Karşılıklı tartışmalar sonunda

³⁵ Salahi, R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, TTK Yay., Ankara, 1995, s.30

³⁶ Trakya ve Anadolu’dan 1923 Nisanına kadar Yunanistan’a göç edenlerin sayısı 786.431’e ulaşmış, aynı yıllarda Bulgaristan ve Bolşevik İhtilali üzerine Rusya’dan göç edenlerle birlikte bu sayı 1.000.000’u aşmıştır. Yusuf Sarıay, “Türk-Yunan ilişkilerinde Mübadele Sorunu”, *Atatürk 4. Uluslararası Kongresi*, Türkistan-Kazakistan, 1999, s.668.

³⁷ Türkiye’nin bütün Ortodoksların mübadelesi için ısrar etmesinin temelinde, Patrikhanenin Grekleştirme Politikası çerçevesinde Ortodoksluğun dini özellikler aşan siyasi bir ideoloji haline almasından duyulan endişeler yatıyordu. Sarıay, a.g.m, s.673.

mübadele konusu alt komisyona havale edilmiş ve alt komisyonda patrikhane konusu dışındaki sorunlar 10 Ocak 1923 tarihine kadar büyük oranda çözülmüştür³⁸

Türk ve Yunan temsilcileri arasında 30 Ocak 1923 tarihinde iki sözleşme imzalanmıştır. Bu sözleşmelerden biri, “*Sivil Esirlerin Geri Verilmesi ve Savaş Esirlerinin Mübadelesine*” ilişkin diğeri ise “*Türk ve Rum Ahali Mübadelesine İlişkin Sözleşme Protokolü*”dür. On dokuz madde ve bir protokolden oluşan bu sözleşmeye göre; Türkiye’deki Rum Ortodoks Türk uyruklular ile Yunanistan’daki İslam dininden Yunan uyruklular, İstanbul’da oturan Rumlar ile Batı Trakya’da oturan Türkler hariç 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren zorunlu mübadeleye tabi olacaktı.³⁹

Ancak sözleşmenin ikinci maddesi gereği mübadele dışı tutulacak Rum ve Türk ahalinin belirlenmesinde ortaya çıkan uyuşmazlık Türkiye ve Yunanistan ilişkilerini oldukça gerginleştirmiştir. Sözleşmenin ikinci maddesine göre, İstanbul belediye sınırları içerisine 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş olan Rumlarla, 1913 Bükreş Antlaşması ile

sınırları çizilen Batı Trakya’da yerleşmiş olan Türkler mübadele dışı tutulacaklardı. Fakat her iki ülkede, aslı Fransızca olan sözleşme metnindeki “*etablis*”⁴⁰ (yerleşmiş) kelimesini farklı olarak yorumlamış, sorunda buradan kaynaklanmıştır.

Bu dönemde, Yunanistan’ın Batı Trakya Türklerinin mallarına el koyarak bu bölgeye Türkiye’den gelen Rumları yerleştirmesi, buna karşılık olarak ta Türkiye’nin İstanbul Rumlarının mallarına el koyması iki devlet arasındaki ilişkileri oldukça gerginleştirmiştir.⁴¹

Meselenin içinden çıkılmaz bir hal alması üzerine her iki devlet anlaşmazlığı bir siyasal anlaşma ile çözümleme yoluna gitmiş ve 1 Aralık 1926 tarihinde Türkiye ile Yunanistan arasında “Atina Antlaşması” imzalanmıştır. Antlaşma ile her iki ülkenin mübadele dışı tutulan Rum ve Türk azınlıklarına ait mallara el koyma olayını düzenlenmesine karşın, bunun tam olarak uygulanması mümkün olmamıştır. Bu sebeple Türk-Yunan ilişkileri “etabli” ve “azınlık” sorunları yüzünden 1930 yılına kadar gerginliğini korumuştur.⁴²

Yunanistan’la Türkiye arasındaki hukuki meseleler 1929 yılına doğru bir savaş tehlikesi doğuracak duruma

³⁸ a.g.m. s. 668–670.

³⁹ Orhan Türker, “Ahali Mübadelesinin 75. Yılı”, *Tarih ve Toplum*, Nisan 1998, sayı:172, s.227; H. Cevahir Kayam, “Lozan Barış Konferansına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Kanununun TBMM’de Görüşülmesi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.9, Temmuz-Kasım 1993, sayı:27, s.583-584; Sarımay, a.g.m., s.670-671.

⁴⁰ Etablis (sakin) anlaşmazlığı konusunda geniş bilgi için bkz. Murat Hatipoğlu, *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan (1923–1954)*, Siyasal Kitapevi, Ankara 1997, s.47–53.

⁴¹ Armaoğlu, a.g.e., s.326.

⁴² Sarımay, a.g.m., s.677-678.

gelmiştir. Bu gerginlik hemen her alanda kendisini hissettirmiştir. Örneğin 28 Ekim 1929'da, meselenin aslı muayenesini yaptırmayan bir Yunan şilebine bundan dolayı geçiş izni verilmemesi olan bir olayı Yunanlılar, sözde son günlerde boğazlardan geçen Yunan ticaret gemilerine zorluk çıkarılıyormuş gibi gösterip, Türkiye'yi bu noktada Milletler Cemiyetine şikayet ederek Milletler Cemiyeti'nde Türkiye aleyhine bir hava yaratmaya çalışmışlardır.⁴³ Yaşanan gerginliklerin sonucunda iki devlette kuvvetlerini takviye etmiş ve gerekirse isteklerini kuvvet yoluyla birbirine kabul ettirme teşebbüsüne girişmişlerdi. Fakat daha önce yaşanan savaşın acı sonuçlar doğurmuş olduğunu tecrübeleriyle bilen Yunan başbakanı Venizelos, böyle bir girişimin iki ülkenin geleceği için vahim sonuçlar doğuracağını çok iyi biliyordu. Bu sebeple Yunan Hükümeti meselenin barışçı yoldan çözümlenmesini kabul etmek zorunda kalmıştır.⁴⁴

1930'lu yılların ilk yarısında iki ülke arasında savunma, uluslararası platformlarda birlikte hareket etme ve birbirinin haklarını gözetme konularında oldukça ileri düzeyde ikili ilişkiler kurulmuştur. İlişkilerdeki bu iyileşme incelendiğinde görülmektedir ki, iki ülke arasında çıkar birlikteliği yöneticilerin

yakınlaşmasına yol açmıştır. Bu durum Türkiye'de olumlu bir hava yaratmış ve basında; "Ankara'ya düşman gibi giremeyen Venizelos, oraya dost gibi gelmesini bilecek kadar realist bir siyaset adamı olduğu" yorumları yapılmıştır.⁴⁵ İki ülke arasındaki ortak çıkarlara Türkiye açısından bakıldığında; Türkiye'nin Yunanistan ile yakınlaşmasını gerektiren en önemli sorun savunma problemiydi. Lozan anlaşmasına göre Türkiye'nin Balkanlar sınırında ve Boğazlarda birbirine yakın askerden arındırılmış iki bölge oluşturulmuştur. Arada kalan bölgede ise Türkiye ancak ağır silahlardan yoksun jandarma görevini görecektir. Bu durum askerler bulundurabilecekti. Bu durum açıkça Türkiye için ciddi bir savunma zaafı oluşturmaktaydı. İşte bu savunma probleminden dolayı Türkiye, Yunanistan ile ilişkilerini hızlı bir şekilde iyileştirme ve geliştirmeye çalışmıştır. Yunanistan açısından da Balkanlar'da savunma problemi vardı. Bu bölgede Yunanistan'a karşı oluşabilecek bir ittifak Yunanistan'ın savunmasını zor duruma sokabilirdi. Bu nedenle Yunanistan da Türkiye ile olan ilişkisini iyileştirmeye özen göstermek zorunda kalmıştır. Bir başka deyişle Lozan sonrası dönemde her iki ülke de savunma ihtiyaçlarından dolayı birbirlerine karşı cephe almak yerine kendi çıkarları doğrultusunda yakınlaşmayı tercih

⁴³ Milliyet, 29 Teşrinievvel 1929; Cumhuriyet, 31 Teşrinievvel 1929.

⁴⁴ Gönübol-Sar , a.g.e., s.62-63.

⁴⁵ Cumhuriyet, 31 Teşrinievvel 1930.

etmişlerdir. Ancak her iki ülke için de sorun yalnızca savunma ihtiyacıyla sınırlı değildi. İkisinde de iç politika açısından, dış politikada tansiyonun düşürülmesini gerektiren nedenler vardı. Yunanistan “Kralcılar” ve Venizelos sürtüşmesi ile çalkalanırken, Türkiye’de yeniden inşa dönemindeydi ki bu durum dış politikada risk almamayı gerektirmiştir.⁴⁶ Bu sebeplerle iki ülke zorunlulukların bir sonucu olarak birbirine yakınlaşmış ve Balkan birliğinin temeli bu şekilde atılmıştır.⁴⁷ 30 Ekim 1930’da Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Bey’in odasında, Yunanistan adına Venizelos ve Yunanistan Dışişleri Bakanı Mihalokopulos, Türkiye adına ise İsmet Paşa ve Tefik Rüştü Bey’in imzaladığı iki anlaşma yapılmıştır. Bunlardan birincisi “*Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması*”, ikincisi ki bu iki ülkenin dışişleri bakanı tarafından imzalanmıştır “*Ticaret, İkamet ve Konsolosluk*” anlaşmaları idi. Bu anlaşmalarla ilgili olarak Venizelos, bu anlaşmaların iki dost milletin ilişkilerinde çok feyizli ve hayırlı olmasını temenni ederek; “*Felsefe yapmıyorum, artık dünya akıllanmıştır. Bu anlaşmayı yapmak için sarfettiğimiz mesai*

heba olsaydı insanlığın akıseliminden şüpheye düşecektim” demiştir.⁴⁸

Atatürk ve Venizelos’un karşılıklı iyi niyetli çabaları sonucu yapılan bu antlaşmalar ile iki ülke arasındaki sorunlar tamamen çözülmemekle birlikte, 1954 yılına kadar süren bir dostluk dönemi yaşanmasında etkili olmuştur.

B. Türk-İtalyan İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı’ndan galip çıkan devletlerarasında yer almasına ve 1915’te Londra’da ve St. Jean de Maurienne’de kendisine Anadolu ve Kuzey Afrika’da toprak sözü verilmesine karşın bunların gerçekleşmemesi ve İngiltere’nin Anadolu’yu paylaşım hesaplarında İtalya yerine Yunanistan’ı tercih etmesi İtalya’nın, Ankara Hükümeti’ne karşı İngilizlerden çok farklı bir siyaset izlemesine yol açmıştır.⁴⁹ Bundan dolayı İtalya, Milli Mücadele hareketine bir bakıma destek veren, Lozan Barış Antlaşması’nı ilk tasdik eden ülke olmuştur.⁵⁰

Bununla birlikte İtalya gerek bölgedeki ekonomik çıkarlarını koruma endişesinden ve gerekse kendi iç

⁴⁶ Mustafa Türkes, “Atatürk Döneminde Türkiye’nin Bölgesel Dış Politikaları (1923-1938)”, *Uluslar arası Konferans Atatürkçülük ve Modern Türkiye*, AÜSBF Yay., Ankara, 1998, s.133-134.

⁴⁷ A.Akşin, *a.g.e.*, s.250.

⁴⁸ Cumhuriyet, 31 Teşrinievvel 1930; Milliyet, 31 Teşrinievvel 1930.

⁴⁹ Faruk Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yay. İstanbul, 2001, s.66.; Türkes, *a.g.m.*, s.136.

⁵⁰ Mevlüt Çelebi, “Türk Kaynaklarına Göre Atatürk Döneminde Türk-İtalyan Siyasi İlişkileri”, *Atatürk 4. Uluslararası Kongresi*, C.I, Atatürk Araştırma Merkezi Yay. Türkistan –Kazakistan, 1999, s.265.

sorunlarından⁵¹ dolayı Anadolu'da bir askeri maceraya atılmaya cesaret edememiş ve askerlerini Anadolu'dan çekmiştir.⁵² Gerçekte bu hareketiyle İtalya, Ankara hükümetiyle iyi ilişkiler kurarak, ileride kurulabilecek Türk Devletinden azami ölçüde yararlanmayı amaçlamıştır.

İtalya, Yunanistan'ın Anadolu'yu işgaline sıcak bakmadığından bu durum Ankara ile İtalya hükümetleri arasında sıcak ilişkiler kurulmasına zemin hazırlamakla birlikte, bu yakınlaşma uzun süreli olmamıştır. Bunun temel nedeni Mussolini'nin 1922'de iktidara gelmesiyle birlikte İtalya'nın giderek yayılmacı emellerini ön plana çıkarması ve İtalya'nın Akdeniz'de ciddi bir tehdit oluşturması ve bu gelişmeler karşısında Türkiye'nin bu bölgede ciddi bir güvenlik endişesi duymasından kaynaklanmıştır. I. Dünya Savaşı sonunda Almanya'nın yenilmesi bir anlamda İtalya'yı, hem Balkanlarda hem de denizlerde bölgesel bir güç pozisyonuna getirmiştir. İtalya, Balkanlar ve Doğu Avrupa'da bulunan revizyonist devletlere siyasal destek vererek bu bölgelere nüfuz etmeye çalışmakta, Kuzey Afrika'da kendisine toprak verilmesi talebinde bulunmaktaydı. Bununla birlikte açıkça Türkiye'yi telaffuz etmese de Anadolu'nun Akdeniz bölgesine yönelik

talepleri olduğunu ima etmesi Türkiye'de ciddi kaygılar uyandırmıştır.⁵³

Bundan sonraki dönemde iki ülke arasında diplomatik temaslar sağlanmış, 26 Şubat 1924'de İstanbul'a gelerek görevine başlayan Cesare Montagna, gazetecilere yaptığı açıklamada, “iki memleket arasındaki iyi ilişkileri pekiştirmek emeliyle İstanbul'a geldiğini” söylemiştir. Ne var ki, iki ülke arasındaki ilk diplomatik kriz, bu sözlerden birkaç ay sonra patlak vermiş, İtalyanların Mayıs ayında Rodos adasındaki askeri birliklerini takviye etmesi Türkiye'de endişe yaratmıştır. İtalyanların; “İtalya karşıtı kampanya” başlatmakla suçladığı Türk basınının da yakından takip ettiği bu olay hakkında Ankara Hükümeti İtalya'dan bilgi istemiş, Roma Hükümeti bunun Türkiye'ye karşı bir hareket olmadığını açıklamıştır.⁵⁴

Bununla birlikte 1926 Haziran'ında Mussolini'nin kardeşi Arnaldo Mussolini'nin yaptığı bir açıklama da tepkilere neden olmuştur. Bu açıklamada Arnaldo Mussolini şunları söylemiştir: “Tunus, belki daha sonra, fakat her şeyden önce eski Türk imparatorluğunun

⁵³ Türkeş, a.g.m., s.137.

⁵⁴ Çelebi, a.g.m., s.266-267; Ancak bu günlerde 1924 Haziran'ında bir İtalyan tarihçinin iddiasına göre, Mussolini, savaş bakanı Giorgio'yu Türkiye'nin askerî bakımdan işgalini içeren bir planı incelemekle görevlendirilmiştir. Bu plan Aralık ayında hazır olmakla birlikte, ülke içinde ve uluslararası camiadan gelecek tepkilerden çekinen Mussolini bundan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Çelebi, a.g.m.,s.267.

⁵¹ Sönmezoğlu, a.g.e., s.327.

⁵² Armaoğlu, a.g.e., s.327.

kalıntılarının bulunduğu Akdeniz'in Doğu bölgesi vardır. İzmir vardır ki bize ait olması gerekir. Nihayet Antalya da var.” Mussolini'nin kardeşi ve faşist politikayı yönlendiren kişilerden birisi olması sebebiyle Arnaldo Mussolini'nin açıklaması; İtalyan emperyalizmine hedef coğrafya olarak ve isim vererek Anadolu'yu göstermesi, Türkiye'nin bu ülkeye karşı güvensizliğini artırdığı gibi, İtalya'nın niyetini göstermesi bakımından da son derece önemlidir.⁵⁵

1926–1927 yılları Türkiye ve İtalya ilişkilerinde bir dönüm noktası teşkil etmiştir. İngiltere ile Musul Sorunu'nu çözümleyen Türkiye, İtalya ve Fransa ile de ilişkilerini düzeltme yoluna gitmiştir. Öte yandan İtalya'nın Arnavutluğu nüfuzu altına alması Küçük Antant⁵⁶ üyesi Yugoslavya'da korku uyandırmış bu devletin Fransa ile ittifak antlaşması imzalayarak bir bakıma Küçük Antant'ı Fransa'ya dayaması, İtalya'da bu antanta karşı Doğu Akdeniz'in iki önemli ülkesi Türkiye ve Yunanistan ile bir üçlü blok oluşturma fikrini doğurmuş fakat o günlerde Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinin gergin olması nedeniyle böyle bir pakt oluşturma düşüncesi gerçekleşmemiş ve bu durum İtalya'yı bu iki devletle ayrı ayrı anlaşmalar yapmaya yöneltmiştir. Bunun sonucunda Türk-

İtalyan ilişkilerinde bir yumuşama gözlenmiş ve sonuçta 30 Mayıs 1928'de iki devlet arasında bir “*Tarafsızlık ve Uzlaşma Antlaşması*” imzalanmıştır.⁵⁷

Bu anlaşmanın imzalanmasıyla Türkiye bir bakıma, kendisi için ciddi bir tehdit ve tehlikeden kurtulmuş ve Türkiye'nin İtalya'ya karşı beslediği güvensizlik nispeten ortadan kalkmış olmasına rağmen ve bu paralelde, İtalya'da bu antlaşmanın mecliste görüşülmesi esnasında bir konuşma yapan Mussolini'nin “*bizim emperyalizmimiz kimseyi tehdit etmez. Bizimki barışçı bir yayılma ihtiyacıdır*” demesine rağmen Türkiye hiçbir zaman tedbiri elden bırakmamıştır. 1930'lu yıllara gelindiğinde, Türkiye'nin kuruluşlarında etkili olduğu Balkan Antantı ve Sadabat Paktı'nı, İtalya kendisine karşı bir hareket olarak algılamış buna karşılık 1935'te İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesi de Doğu Akdeniz'in güvenliği konusunda Türkiye'yi endişeye düşürmüştür.⁵⁸ Bu gelişmeler sonucunda 1936'dan sonra Türkiye İngiltere'ye yaklaşma politikasını

⁵⁵ a.g.m.,s.267.

⁵⁶ Küçük Antant için bkz. Armaoğlu, a.g.e., s.188-190.

⁵⁷ Armaoğlu, a.g.e., s.328; Bu anlaşmaya göre: iki tarafta birbirlerine karşı hiçbir siyasi ve ekonomik antlaşmaya katılmayacaklar, iki taraftan birisi saldırıya uğrarsa diğeri tarafsız kalacak, iki ülke arasındaki sorunlar barışçı yollardan çözülecek fakat bu yöntem başarısız olursa yargı yoluna gidilecekti. Çelebi a.g.m., s. 271; Armaoğlu, a.g.e., s.328; bu antlaşmanın tam metni için bkz. İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, C.I, TTK Yay., Ankara, 1989, s.335-339.

⁵⁸ Armaoğlu, a.g.e., s.329.; Çelebi; a.g.m., s.286.

izlemiş dolayısıyla bu durum iki tarafın yollarını ayırmıştır.

C. Türk-Fransız İlişkileri

Fransızlar, Suriye'nin kuzeyini teşkil eden ve Anadolu'nun ayrılmaz bir parçası olan Adana, Maraş, Antep ve Hatay şehirlerini Kilikya tabiri altında kendi çıkar alanları olarak görmekteydi. Toros Dağları'ndan çıkan nehirlerle sulanan ve verimli bir toprağa sahip olan Çukurova'nın pamukçuluk için çok elverişli bir alan olması ve Fransa dokuma sanayisinin de büyük oranda pamuk ihtiyacı bu ilginin temel nedeniydi. I. Dünya Savaşı'nın başlarında pamuk ve pamuk endüstrisinin yüzde yetmiş ABD, yüzde yirmisi İngiltere ve geri kalan yüzde onu İsrail, Fransa ve İtalya devletlerinin tekelinde bulunuyordu ve bu dönemde Fransa pamuk ihtiyacının ancak yüzde yedisini kendi imkanlarıyla karşılayabiliyordu. Bu durum Fransa'yı, geri kalan pamuk ihtiyacını ABD ve İngiltere'den karşılamaya mecbur bırakıyordu. Bu bağımlılıktan kurtulmak isteyen Fransa, Adana ve Suriye bölgesini ele geçirmek ve ihtiyacı olan pamuğu bu bölgede üretmek amacını güdüyordu. Bu bölge aynı zamanda, Anadolu-Bağdat demiryollarının kontrolü için de kilit bir konumdaydı ki Anadolu demiryollarının

yüzde kırk sekizlik sermayesi Fransa'ya ait bulunmaktaydı.⁵⁹

Milli Mücadele döneminde Atatürk'ün izlemiş olduğu politikaya bakılacak olunursa ülkenin tam bağımsızlığını sağlayarak Misak-ı Milli sınırlarına ulaşmak olduğu görülür. Ancak bu amaca ulaşmak için topyekün bir savaşın verilmesi zorunlu olduğu gibi savaşın sürdürülebilmesi için ihtiyaç duyulan malzeme ve diplomatik desteğin sağlanması da kaçınılmazdır. İşte bu stratejiyle yola çıkan Atatürk, bir yandan Sovyetler ile ilişkilerini geliştirirken bir yandan da İtilaf Devletleri arasındaki anlaşmazlıklardan faydalanma yoluna gitmiştir. İşte bu noktada İtilaf Devletleri kanadında kendine en uygun gördüğü ülke Fransa olmuştur. Çünkü Fransa'nın gerek Suriye'de uğradığı sıkıntılar gerekse Kilikya ve Güneydoğu Anadolu'da gördüğü direniş ve bunların ötesinde İngiltere ile gerek Ortadoğu gerekse Avrupa politikasında düştüğü görüş ayrılıkları Türkiye-Fransa ilişkilerinin iyileşmesine neden olmuştur.⁶⁰

1919 yılında Fransızların savaş sırasında imzalanan gizli antlaşmalara göre Kilikya'da tek söz sahibi oldukları sırada, yerli halkın girişimi ile mili

⁵⁹ Yaşar Akbıyık, "Türkiye-Suriye İlişkileri (1919-1938)", *Atatürk 4. Uluslararası Kongresi*, C.I, Türkistan-Kazakistan, 1999, s.178.

⁶⁰ Bige Yavuz, *Türk Fransız İlişkileri*, TTK Yay. Ankara, 1994, s.167.

birlikler kurulmaya ve işgal kuvvetlerine karşı saldırılar düzenlenmeye başlanmıştı. Gerek Mustafa Kemal Paşanın, gerekse halkın tepkilerinden oldukça etkilenen Fransızlar, Georges Picot vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa ile temasa geçmişlerdir. Picot'un 7 Aralık 1919'da Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa'ya, Adana'da kendilerine sağlanacak olan ekonomik ayrıcalıklara karşılık olarak Antep, Urfa, Maraş ve Kilikya'nın boşaltılmasının söz konusu olabileceğini söylemesine karşın bu durum "tam bağımsızlık" ilkesine aykırı olduğundan görüşmelerden bir sonuç alınamamıştır. 1920 yılında bölgede önemli kayıplar vermeleri ve bazı şehirlerden çekilmek zorunda kalmaları Fransızların moralini bozmuştu. Ancak bu gelişmelere karşın Türkiye ile ilişkilerini sürdürmekte kararlı olan Fransızlar, çeşitli temsilcileri kanalıyla, Mustafa Kemal Paşa ile görüşme yapmak istemişlerdir. Sonuçta Fransa General Gouraud'un çabaları sonucu 23 Mayıs 1920'de, 29 Mayıs gecesinden itibaren 20 gün içinde geçerli bir ateşkes antlaşması imzalamayı başarmış fakat Fransızların 8 Haziran 1920'de Zonguldak Ereğlisi'ne asker çıkarması üzerine bu ateşkes bozulmuştur.⁶¹

Londra Konferansı sırasında Bekir Sami Bey'in 11 Mart 1921'de Fransa Başbakanı Briand ile yaptığı anlaşma, Misak-ı Milliye aykırı oluşu nedeniyle BMM de reddedilmişti. Bu durum Fransız kamuoyunda tepkiyle karşılanmasına karşın Briand Türkiye ile uzlaşma politikasını sürdürme konusunda kararlıydı. Çünkü Fransızlar Güneydoğu Anadolu'daki çatışmalarda ciddi bir şekilde zorlanmış ve bunun sonucu olarak asker sayısı ve harcamalarını arttırmak zorunda kalmışlardı. Ayrıca Anadolu'da gittikçe artan Bolşevik etkisinden, Ankara'nın Batılı emperyalistlere karşı verdiği savaşla İslam dünyasında sempati kazanmış olmasından ve bölgedeki Panislamist faaliyetlerden rahatsız olmuşlardı. Bunların yanı sıra Yunanlıların Anadolu'da giriştikleri ikinci saldırıda başarı elde edememeleri, Fransa ile Ankara'yı uzlaşmaya iten en önemli nedenlerden biri olmuştur.⁶²

Sonuçta 11 Mart 1921 ile 20 Ekim 1921 arasında geçen sürede iki hükümet temsilcileri arasında yapılan görüşmelerin yanı sıra iki ülke arasında gidip gelen çeşitli anlaşma taslaklarının bir ürünü olarak 20 Ekim 1921'de Fransa ile Türkiye arasında Ankara Antlaşması⁶³ imzalanmıştır.

⁶¹ Bige Yavuz, "1921 tarihli Türk Fransız Antlaşması'nın Hazırlık Aşaması", *Atatürk Dönemi Dış Politikası*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2000, s.206-208.

⁶² Yavuz, a.g.m., s.209-212.

⁶³ Antlaşma metni için bkz. Soysal, a.g.e., s.50-52.

Türk-Fransız ilişkilerinin genel çerçevesini çizen 1921 Ankara Anlaşması, Türkiye-Suriye sınırı konusunda kimi belirsizlikleri içerse de Sancak sorunun diplomatik yolla çözümüne de zemin hazırlamıştır. Bu aşamada Türkiye, sorunu zamana yayarak bir anlamda taktiksel bir geri çekilmeyle uluslararası konjonktürün kendi lehine olduğu dönemi bekleyerek sorunu çözmeyi hedeflemiştir.⁶⁴

Ankara Anlaşması Fransa'da büyük çoğunluk tarafından çok iyi karşılanmıştır. Öncelikle, Fransa artık Doğu ordusunun mevcudunu önemli ölçüde azaltıp askeri masraflarını kısıbılabilecekti. Sonra, Fransa Doğuda ve Kuzey Afrika Müslümanları üzerinde eski saygınlığını tekrar kazanacaktı. Bunların yanı sıra Fransa, Ankara ile kimseden izin almadan anlaşmakla -ki burada İngiltere kastedilmektedir- 1918 mütarekesinden beri ilk diplomatik zaferini kazanmıştı. Bu noktada, Türk-Fransız yakınlaşmasına karşı olan Fransızlar bile anlaşmaya bu anlamı vererek teselli bulmuşlardır.⁶⁵

Anlaşmaya Türkiye açısından bakıldığında ise İtilaf Devletleri kanadından bir devletin tek başına da olsa Ankara Hükümeti ile bir anlaşma imzalaması onu tanıdığıının bir göstergesidir ki bu da TBMM

Hükümetinin diplomatik alanda kazandığı önemli bir zafer olmuştur.⁶⁶

1921 Ankara Antlaşmasına göre bir ay içerisinde Türkiye-Suriye sınırını çizmek üzere karma komisyon kurulacaktı. Fakat komisyon ancak 1925 Eylülünde kurulabilmiş ve uzun süren görüşmeler sonucunda 18 Şubat 1926'da "*Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması*" parafede edilmiştir. Fakat Fransa bu antlaşmayı hemen imzalamamış ve Türkiye ile İngiltere arasında Musul sorununun çözümlenmesini beklemiştir. Nihayet Türkiye ile İngiltere arasındaki Musul sorununun çözümünden sonra 30 Mayıs 1926'da antlaşmayı imzalamıştır.⁶⁷

Türkiye ile Fransa arasındaki bir diğer mesele Türkiye'deki Fransız okulları meselesiydi. Türk hükümeti, yabancı okullarda "Tarih" ve "Coğrafya" gibi derslerin Türkçe olarak Türk öğretmenler tarafından okutulması kararını almıştı. Bunun üzerine Fransa ve Papalık duruma müdahale etmek istediler. Fakat Türk Hükümeti bunu bir iç mesele olarak kabul ederek Fransa ve Papalığı bu meseleye karıştırmamış ve Fransa'nın da bu konuda fazla ısrarcı olmaması sebebiyle sorun çözülmüş fakat bu sorun iki devlet arasındaki ilişkileri zayıflatmıştır.⁶⁸

⁶⁴ Türkes , a.g.m., s.131-132.

⁶⁵ Yahya Akyüz , *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız kamuoyu (1919-1922)*, TTK Yay., Ankara, 1988,s.216.

⁶⁶ Yavuz, a.g.m.,s.205.

⁶⁷Bu antlaşma Türkiye-Suriye sınırını çizmekte kalmayıp, genel olarak Türk-Fransız ilişkilerini düzenlemiştir. Armaoğlu, a.g.e., s.323-324.

⁶⁸ a.g.e., s.324.

Türkiye ile Fransa arasındaki diğer bir mesele de Osmanlı borçları idi. Osmanlı Devleti'nin tahvil satmak suretiyle en çok borçlandığı ülke Fransa idi. Lozan Antlaşması'nın 46. maddesine göre Osmanlı borçları, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan devletlerarasında bölüştürülecekti. Lozan sonrasında bu konu hakkında yapılan görüşmeler 13 Haziran 1928'de imzalanan anlaşma ile sonuçlandırılmıştır.⁶⁹ Türkiye, ilk taksidi ödedikten sonra 1929 dünya ekonomik buhranının ortaya çıkması üzerine ödemeleri durdurmak zorunda kalmıştı. Bunun üzerine iki tarafın yetkilileri Ankara ve Paris'te görüşmelerde bulunmuşlar ve sonuçta 22 Nisan 1933'te Türkiye'nin lehine yapılan düzenlemelerle yeni bir ödeme planı üzerinde anlaşılmıştır.⁷⁰

1932 yılında Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ile Fransız Büyükelçisi arasında imza edilen, Türklerin Suriye'de ve Suriyelilerin de Türkiye'deki mallarına dair bir protokol ve demiryolları meselesi hakkındaki bir itilaf, Türk basını

⁶⁹ Buna göre Türkiye 1912 öncesindeki Osmanlı borçlarını yüzde 62'si bu tarihten sonra alınan borçların yüzde 73'ünü ödemeyi kabul etmiştir. Bu borçların tutarı 82.456.977'si anapara kalan faiz olmak üzere 107.528.461 altın lira idi. (Bu hesaplamada yanlışlık yapıldığı daha sonra anlaşılıp, ödenecek miktar düşürülecektir) Türkiye buna göre; 1936'ya kadar her yıl 2.000.000, 1936-1942 arası 2.800.000, 1942-1947 arası, 2780000, 1947-1952 arası 3.180.000 ve bu tarihten sonra 3.400.000 altın lira ödemeyi kabul etmiştir. *Türk Dış Politikası*, s.279.

⁷⁰Fransa'ya olan borçlar son taksidin yatırıldığı 25 Mayıs 1954 tarihinde temizlenmiştir. *gös.yer.*

tarafından Türkiye-Fransa ilişkilerinin dostane bir hava içerisinde gelişmekte olduğu şeklinde yorumlanmıştır.⁷¹

Bu meseleler çözümlendikten ve özellikle Almanya'da Nazi partisinin iktidara geçmesinden sonra Türk Fransız ilişkilerinde bir yakınlaşma başlamış fakat 1936'da ortaya çıkan Sancak (Hatay) sorunu yüzünden ilişkiler 1939'da Hatay'ın Anavatana katılışına kadar tekrar bir gerginlik devresine girmiştir.⁷²

Ancak Fransa'nın II. Dünya Savaşı öncesinde Türkiye'ye yakınlaşma politikası izlediği görülmektedir. Bunun temel sebebi Türkiye'nin sahip olduğu stratejik konumdur ve bu konumdan dolayı II. Dünya Savaşı öncesi Türkiye'nin dostluğu bütün ülkeler için aranan bir dostluk haline gelmiştir. Bu durumun bir yansımaları Avrupa basınında görebilmekteyiz. Joseph M. Levy 26 Haziran 1938'de Newyork Times gazetesindeki yazısında; "*Büyük Britanya ve Fransa artık Türkiye'nin dünya satranç tahtası üzerinde önemsiz bir rehin olmadığını takdir ediyorlar. 200.000'e yakın güçlü ordusu ve Boğazlar üzerinde tam hâkimiyeti sayesinde Türkiye, Akdeniz bölgesinin en önemli devletlerinden birisi haline gelmiştir. Harp bulutlarının Avrupa*

⁷¹ Milliyet, 28-29 Teşrinievvel 1932.

⁷² Armaoğlu, a.g.e., s.325; Ayrıca Hatay sorunu için bkz. Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu için Harcanan Çabalar*, TTK Yay., Ankara, 1992; Abdurrahman Melek, *Hatay nasıl Kurtuldu*, TTK Yay., Ankara, 1991.

ufuklarını kapladığı bir sırada, Avrupa'daki menfaatleri müşterek olan Fransa ve İngiltere, Türkiye ile barış halinde kalmanın hayati bir önem taşıdığını takdir ediyorlar” demiştir.⁷³ Bu bağlamda Arap basını da benzer bir ifade de bulunmuş ve Şam'da basılan 5 Temmuz 1938 tarihli Fetel-Arab gazetesi Hatay Devleti'nin kurulması anlaşmasına istinaden; “*Büyük Harpte Fransızlar Türkiye'nin coğrafi vaziyetinin kıymetini anladılar... Fransızların nazarında Türkler Akdeniz'de Fransız menfaatlerini korumak için lazımdırlar... Bu bakımdan Türkiye, Fransa'ya Suriye'den fazla lazımdır*” diyerek bu durumu ortaya koymuştur.⁷⁴

D. Türk-İngiliz İlişkileri

İngiltere Birinci Dünya Savaşı sonrasında, hem Hindistan'daki sömürge yolları üzerinde bulunması hem de petrol varlığından dolayı Ortadoğu'yu denetim altında tutmak istiyordu. Bu düşüncesini, kendisine bağımlı bulunacak güçsüz bir Osmanlı sultanı, Batı Anadolu'da Yunanistan, Anadolu'da Kürt ve Ermeni Devletleri, güneyde ise kurulacak olan Arap şeyhlikleri vasıtasıyla gerçekleştirmeyi planlamıştı. Böylelikle hem Rusya'nın önüne set çekilecek hem de bu bölgelerdeki maşalar vasıtasıyla amaçlarına kendini riske etmeden

ulaşacaktı. 1919–1923 yılları arasında İngiltere'nin Yunanistan'ı bu bölgedeki emperyalist emellerini gerçekleştirmek için bir araç olarak kullanmasından dolayı Anadolu'da İngiltere ile dolaylı bir savaş yaşanmıştır. İngiltere bu yolla bu bölgenin İtalya'nın yerine daha kolay etkisi altına alacağı Yunanistan'ın eline geçmesini sağlamaya çalışmış fakat bu projesini gerçekleştirememiştir.⁷⁵

Lozan görüşmelerine gelindiğinde, bu görüşmeler sırasında Türkiye ile İngiltere arasında ortaya çıkan en önemli sorun Musul meselesi idi. Lozan görüşmeleri boyunca Musul gündem maddesini oluşturmasına karşın bu sorun halledilememiş fakat Musul meselesinin çözümü Türkiye ile İngiltere arasında yapılacak ikili görüşmelere bırakılmıştır. Yine bu anlaşmaya göre taraflar arasında yapılan görüşmelerde dokuz ay içerisinde bir çözüm bulunamazsa sorunun Milletler Cemiyeti'ne götürüleceği kararlaştırılmıştır.⁷⁶

Türkiye için hayati öneme sahip olan Musul, İngiltere için de gerek zengin “petrol kaynakları” ve gerekse “Hindistan Yolunun emniyeti” bakımından ele geçirilmesi zorunlu görülen stratejik ve

⁷⁵ Armaoğlu, a.g.e,139–140.

⁷⁶ Mustafa Yılmaz, “İngiliz Kamuoyu ve Musul Sorunu”, *Atatürk 4.Uluslararası Kongresi*, C.I., Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Türkistan-Kazakistan, 1999, s.637.

⁷³ BCA, 030.10/224.511.5.

⁷⁴ BCA, 030.10/224.511.5.

iktisadi öneme sahip bir bölgeydi.⁷⁷ İsmet Paşa 6 Ocak 1923 tarihinde Heyet-i Vekiliye Riyaseti'ne çektiği telgrafta “Bizim için Musul bir vatan meselesi kendileri için petrol meselesidir. Petrol hususunda kendilerini tatmin edecek surette beraber çalışmaya amade olduğumuzu söyledim. Musul şehrini vermeyeceklerini söyledi... Londra'ya iki müşavir gönderdim. İngilizleri petrolde tatmin edip araziyi iade ettirmeğe teşebbüs edeceklerdir”⁷⁸ diyerek bir bakıma bu durumu ortaya koymuştur.

Lozan Antlaşması ile Musul meselesinin çözümü için Türkiye ile İngiltere'nin dokuz ay içerisinde görüşme yapması kararlaştırıldığından taraflar 19 Mayıs 1924'te İstanbul'da bir araya gelmiş fakat görüşmeler 9 Haziran 1924'te bir sonuç alınmadan son bulmuştur. Bunun sonucunda İngiliz basını Türkler aleyhine yazılar yazmaya başlamıştı. Özellikle muhafazakar basın Türkiye'nin tutumuna sert eleştiriler getirmiş ve The Daily Telegraph'ta “Türk Hükümeti çok şeyi değiştirdi ama diplomaside uyguladıkları metotları değiştirmedir. Onlar Abdülhamit devrini hala koruyorlar.” denmiştir.⁷⁹

Bu günlerde Moskova'nın Ankara'yı böyle sert bir politikaya yönlendirdiği konusunda spekülasyonlar da yapılmaya başlamıştır. -ki bu dönemde Türkiye'nin İngilizlere karşı Sovyetlere yakınlaşma politikalarını görmekteyiz- Bu noktada bazı yorumcuların İngiltere'nin Musul politikasının Türkiye'yi Rusların kollarına atma riski taşıdığı şeklinde yorumlarda buldukları da görülmektedir.⁸⁰

Yine Lozan anlaşmasına göre, Musul konusunda ikili görüşmelerden dokuz ay içerisinde sonuç çıkmazsa konu Milletler Cemiyeti'ne havale edilecekti. Bu maddeye dayanarak Milletler Cemiyeti Eylül 1924'te konuyu ele almıştır. Sonuçta Musul meselesi hakkında inceleme yapmak üzere bir komisyon oluşturulmuş ve bu komisyon Musul'un Irak'a katılması gerektiği yönündeki raporunu Eylül 1925'te Milletler Cemiyeti'ne sunmuş ve o dönemde İngiltere'nin hakim olduğu Cemiyette bu tavsiye kararını aynen kabul etmiştir. Milletler Cemiyeti'nin bu kararı Türkiye'de büyük bir tepki yarattıysa da Türk Hükümeti bu konuda daha ileriye gidememiş⁸¹ ve 5 Haziran 1926'da İngiltere ile Musul konusunda bir anlaşma imzalayarak Milletler Cemiyeti'nin kararını kabul etmek zorunda kalmıştır.⁸²

⁷⁷ Semih Yalçın , “Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Yay., Ankara, 2000, s.314.

⁷⁸ Bilal Şimşir, *Lozan Telgrafları* , C.I, TTK Yay., Ankara, 1990, s.338-339.

⁷⁹ Yılmaz , a.g.m.,s.638-640.

⁸⁰ a.g.m., s.640.

⁸¹ Armaoğlu, a.g.e, s.322.

⁸² Bu anlaşmaya göre: Musul İngiltere'nin mandaterliği altındaki Irak'a bırakılmış ve Türkiye-İrak sınırı çizilmiş, bölgedeki petrol gelirin

Türkiye'nin bu durumu kabul edip, Musul konusunda askeri bir harekate girmemesinin nedenleri şunlardır; bölgenin İngiltere için vazgeçilmez bir öneme sahip olması dolayısıyla ciddi bir askeri çatışmayı gerektirmesi, bölgenin Türkiye için önemli olmakla birlikte öncelikli ve vazgeçilmez olmamasıdır. Bunun yanı sıra Türkiye açısından İngiltere ile yeni bir savaşa girmek devletin bu yapılanma süreci için büyük risk taşıyordu. Bu nedenlerden dolayı, Türkiye Musul sorununu önce erteleme ve diplomatik yollardan çözme stratejisini seçmiş fakat Musul sorununun Milletler Cemiyeti'ne intikal etmesinden sonra Musul, Türkiye sınırları dışında kalmıştır.⁸³

Türkiye, Musul sorunun çözümü ile Lozan'dan artakalan önemli bir problemi bu durum kendi aleyhine de olsa çözümlenmiştir. Bunun sonucunda İngiliz basını kademeli olarak Türkiye ile ilgili görüşlerinde değişiklikler yapmıştır. İngiliz basını Türkiye'yi dost gördüklerini, Türkiye'nin saldırgan bir tavır ve emperyalist bir emel beslemediğini,

Türkiye'nin barıştan yana bir devlet olduğunu ifade etmiş ve Atatürk'ten gösterdiği ılımlı tavır nedeniyle övgüyle söz etmişlerdir.⁸⁴

1935 yılında İtalya'nın Ege'deki adalarda askeri tahkimata başlaması ve ardından Habeşistan'a saldırması sonucu Doğu Akdeniz'de ortaya çıkan İtalyan tehlikesine karşı İngiltere ve Türkiye birbirine yakınlaşmışlardır. Milletler Cemiyeti'nin İtalya'ya karşı aldığı yaptırım kararlarına Türkiyede katılmış, bundan dolayı İtalya tarafından Yugoslavya ve Yunanistan'la birlikte tehdit edilmiştir. Bunun üzerine İngiltere, Fransa, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'ye, İtalya'ya uygulanacak olan yaptırım kararlarına katılmalarından dolayı İtalya'nın saldırısına uğrarlarsa yardım etme sözü vermiştir. "Akdeniz Paktı" adını alan bu ittifaka Türkiye 22 Ocak 1936'da katılmıştır. Bu dönemden itibaren Türkiye ile İngiltere arasında bir yakınlaşma siyaseti izlenmiştir. Bu siyasetin izlenmesinde Atatürk'ün İngiltere ile iyi ilişkiler kurma düşüncesi de önemli bir rol oynamıştır.⁸⁵

E. Türk-Sovyet İlişkileri

Rusya'da, 1917 Ekiminde gerçekleştirilen Sosyalist devrim başarıya ulaınca Batı emperyalizminin temel hedefi de kendiliğinden ortaya çıkmıştı.

%10'u 25 yıl süreyle Türkiye'ye verilmesi kabul etmiştir. Yalçın, a.g.m., s.324.

⁸³ Türkiye'nin Musul'dan çekilmesinde spekülasyon olmakla birlikte şu noktayı da varsaymak mümkündür; Musul'un Türkiye sınırları içerisinde kalması durumunda, bölgede İngiltere'nin desteğinde bir Kürt devleti kurma projesi yeniden gündeme gelebilirdi. Bu durum hızlı bir şekilde dış ilişkilerinde iyileştirme süreci başlatmak isteyen Türkiye için istenen bir durum olmazdı. Türker, a.g.m., s.131.

⁸⁴ Yılmaz, İngiliz Kamuoyu....., s.645-647.

⁸⁵ Türk Dış Politikası, s.273-274.

Batı tarafından ciddi bir tehdit olarak algılanan Sovyet rejiminin yıkılması, bu mümkün olmazsa kuşatılarak tecrit edilmesi gerekmekteydi ki bu noktada Batılı müttefiklerin kurdurdukları tampon devletler Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan bu düşüncenin bir uygulamasıydı.⁸⁶

Bu bağlamda Batı tarafından, Türkiye üzerinde de uygulanan benzer politikardan hareketle, Türk-Sovyet dostluk ilişkileri ortak tehlikenin, zorunlulukların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır demek mümkündür.

Sovyetlerle ilk temas, Atatürk'ün Amasya'ya geçmeden önce geldiği Havza'da olmuştur. Bu görüşmede Sovyet heyetinin başında bulunan Buduyeni, Atatürk'e Sovyet Rusya'nın askeri malzeme ve para yardımını vaat etmiş, buna karşılık ortak düşmanları olan İtilaf Devletlerine karşı birlikte mücadeleyi önermiştir.⁸⁷

Türkiye'nin, Anadolu'nun işgalden kurtarılması maksadı ile başlatacağı mücadelede Bolşevik Rusya'nın ittifakına iki bakımdan ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Birincisi; bu devletten askeri ve mali yardım temin etmek suretiyle doğrudan bir menfaat elde etmek, ikincisi; İtilaf Devletleri'nin Bolşevik

cereyanı karşısında duyduğu endişeden istifade ederek, Türkiye'nin Sovyetlerle bir ittifak altına girmemesi için İtilaf Devletleri'ni Türkiye'ye karşı daha anlayışlı harekete mecbur etmek şeklinde dolaylı bir menfaat sağlamaktır.⁸⁸

Bu noktada Sovyet ihtilalinden sonra, Anadolu ile yakından ilgilenen Moskova'nın girişimlerini Atatürk cevapsız bırakmamış ve TBMM'nin açılmasından sonra 26 Nisan 1920'de Lenin'e bir mektup göndermiştir. Bu mektupta Batılı devletlere karşı işbirliği hatta ittifak teklifinde bulunmuştur. Ayrıca Vekiller Heyetinin 5 Mayıs'ta yaptığı toplantıda Bekir Sami Bey'in başkanlığında Moskova'ya bir heyet gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Atatürk'ün mektubuna Sovyet cevabı 2 Haziran 1920'de Çiçerin tarafından verilmiş bu cevapta ittifaktan hiç söz edilmemiş sadece diplomatik ilişkilerin hemen kurulması öngörülmüştür.⁸⁹

11 Mayıs günü Ankara'dan yola çıkan Türk Heyeti 19 Temmuz 1920'de Moskova'ya gelmiştir.⁹⁰ Çiçerin'le yapılan görüşmede iki hükümet bir dostluk ve kardeşlik anlaşması imzalanmasına karar vermiş fakat Çiçerin'in Van ve Bitlis illerinden Ermeniler için toprak isteğinde

⁸⁶ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Yay, Ankara, 1983, s.19.

⁸⁷ Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, Pınar Yay. İstanbul, 1962, s.338.

⁸⁸ Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, TTK Yay., Ankara, 1991, s.11.

⁸⁹ Gönübol-Kürkçüoğlu, a.g.m., s.8; *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, Siyasal kitapevi, Ankara, 1993, s.19.

⁹⁰ Gürün, a.g.e., s.35.

bulunması üzerine görüşmeler kesintiye uğramıştır.⁹¹

Bununla birlikte Türkiye bundan yaklaşık 5 ay sonra 12 Aralık 1920'de Moskova'ya yeni bir heyet göndermiştir.⁹²

Çiçerin'in, yapılacak olan anlaşmanın ittifak değil dostluk antlaşması olacağını belirttiği bu görüşmeler sırasında Gümrü Antlaşması'nı açması üzerine Türk heyeti bu konuya Sovyetleri sokmak istememiş ve bu tavrından dolayı Çiçerin'in yine görüşmeleri aksatacağı düşünülerek Stalin'e başvurulmuştur.⁹³ Sonuçta Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması imzalanmıştır.⁹⁴

Moskova Antlaşması, Ankara Hükümeti için hem askeri hem de mali Sovyet yardımı sağlaması hem de Doğu hudutlarının emniyet altına alınması bakımından büyük önem taşımaktadır. Fakat bu antlaşma ile Batum Gürcistan'a, Nahçıvan Azerbaycan'a bırakılarak Misak-ı Milli hudutlarında bazı tavizler verildiği görülmektedir.⁹⁵

1921'de iki ülke arasında böyle bir anlaşma yapılmakla birlikte bu tarihten yaklaşık bir ay önce 1921 Şubatında Londra Konferansı toplanmıştır. Bunun öncesinde Anadolu'daki bütün sol hareketlerin⁹⁶ tasfiye edildiği görülmektedir. Bu şekilde Batılı müttefiklere Anadolu'da kurulacak rejim hakkında güvence mi verilmek istenmişti? Böyle bir ortamda Bekir Sami Bey'in Londra'da Sovyetler aleyhine Batılılarla pazarlığa girişmiştir (Gerçi bu hareket Bekir Sami Bey'in şahsi kararı olarak nitelendirilmiştir).⁹⁷

Bununla birlikte Moskova Antlaşması'nın imzalanması ile Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde Sovyetler, Ankara politikalarında olası bir başarısızlığa karşı Enver Paşa'yı bir koz olarak ellerinde tutmuşlar. Fakat Sakarya Zaferi'nden sonra bu politikalarını bırakıp Enver Paşa'yı desteklemekten vazgeçmişlerdir.⁹⁸

Sakarya Zaferi'nden sonra Sovyetlerin aracılığı ile 13 Ekim 1921'de Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında imzalanan Kars Antlaşması bir bakıma Moskova Antlaşması'nın bir teyidi

⁹¹ Kamuran Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, Güney Matbaası, İstanbul, 1986, s.251.

⁹² A.Suat Bilge, *Güç Komşuluk; Türkiye –Sovyetler Birliği ilişkileri (1920–1964)*, Ankara, 1992,s.65.

⁹³Saime Yüceer, *Milli mücadele Yıllarında Ankara Moskova İlişkileri*, Motif Yayınları, İstanbul 1997, s.161–162.

⁹⁴ Moskova Antlaşmasının tam metni için bkz. Soysal , a.g.e.

⁹⁵ Milli Mücadele'de Sovyet yardımları için, bkz. Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay. Ankara, 1990, s.521–550.

⁹⁶ Türkiye'deki sol hareketler için bkz. Mete Tuncay , *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, Sevinç Mat., Ankara, 1967.

⁹⁷ Timur, a.g.e.,s.32-34; Gönlübol-Kürkçüoğlu, a.g.m., s.9.

⁹⁸ Yüceer, a.g.e., s.199-201.

idi. Lozan Barış görüşmelerinde, Türkiye'nin ısrarı ile Boğazlar ile ilgili meselelerin görüşülmesine katılmak üzere Sovyetlerin de konferansa davet edildiği görülmektedir.⁹⁹ Türkiye'nin bu ısrarının nedeni, Sovyetleri de yanına alarak, Batı'ya karşı kendi tezini daha güçlü bir şekilde savunmak ve kabul ettirmektir fakat Lozan Boğazlar Sözleşmesinin Sovyetleri büyük ölçüde dışlaması sonucunda bundan beklenen amaca ulaşamamıştır.

16 Ekim 1925'te Batılı devletlerin Almanya ile Locarno Antlaşmalarını¹⁰⁰ imzalamasını kendisine yönelik bir hareket olarak kabul eden Sovyetler ile Milletler Cemiyeti'nin Musul konusunda aldığı Türkiye aleyhine karar, Sovyetler Birliği ve Türkiye'yi yeniden birbirine yaklaştırmış¹⁰¹ ve bu gelişmelerin sonucunda 17 Aralık 1925'te Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalanmıştır.¹⁰²

1930'lu yıllara kadar Türk-Sovyet ilişkileri dostane bir hava içerisinde geçmiştir. Türkiye'nin çok yönlü bir dış politika izlediği bu yıllarda bu politikanın basında yansımaları Yunus Nadi'nin 31

Ekim 1930 tarihli yazısında görmekteyiz. Yunus Nadi bu yazısında; “*Komşumuz Rusya ile yeni Türkiye'nin ilk günlerden başlayan ve her gün daha fazla gelişen dostluk siyasetimize Avrupa'da farklı mana verenler, Türkiye'nin diğer ülkelerle gerçekleştirdiği siyasetini gördükçe bu fikirlerini düzelteceklerdir. Gerçekte Türkiye'nin Rusya ile dostluğu ülkemizin diğer milletlerle ilişkiler kurmasına ve bunları devam ettirmesine asla engel değildir*” diyerek, bir bakıma o dönemde Türkiye tarafından uygulanan dış politikayı ortaya koymuştur.¹⁰³ 30 Ekim tarihinde ise iki ülke arasında kurulan iyi ilişkilerin bir sonucu olarak Ankara'ya gelen Sovyet heyeti ile imzalanan anlaşma ile iki ülke arasındaki dostluk ve tarafsızlık anlaşmasının 5 sene için uzatıldığını görmekteyiz.¹⁰⁴

1932 yılına gelindiğinde Temmuz ayı içerisinde Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılması Sovyetleri tedirgin etmiştir. Fakat Türkiye, Sovyetler Birliği herhangi bir devlete saldırmadıkça, zorlama tedbirlerinin haksız bir şekilde Sovyetlere yönelmesine rıza göstermeyeceği hakkında Sovyetlere teminat vermiştir. Esasen Sovyetlerin asıl hoşnutsuzluğu Türkiye'nin kendisinden uzaklaşıp Batılı Devletlere yakınlaşmış olmasındandır. Fakat bu konuda duyulan

⁹⁹ O.T.D.P., s.48.

¹⁰⁰ Locarno Antlaşmaları için bkz. Armaoğlu, a.g.e., s.160-162.

¹⁰¹ O.T.D.P., s.77.

¹⁰² Üç yıl için imzalanan bu antlaşmaya göre, taraflardan birine bir veya birkaç devlet tarafından yapılacak harekatta diğeri tarafsız kalacak ve taraflar birbirine saldırmayacakları gibi birbirleri aleyhine yönelik ittifak ve siyasi antlaşmalara katılmayacaklarını da garanti ediyorlardı. Armaoğlu, a.g.e., s.330-331.

¹⁰³ Cumhuriyet, 31 Teşrinievvel 1930.

¹⁰⁴ Milliyet, 31 Teşrinievvel 1931.

endişe uzun süreli olmamış ve 1934 yılında Sovyetler Birliği’de Milletler Cemiyeti’ne üye olmuştur.¹⁰⁵

Bu dönemde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında kurulan dostluğun bir diğer göstergesini Siirt mebusu Mahmut Bey’in 28 Ekim 1933 tarihli yazısında görmekteyiz. 27 Ekim 1933’te General Vorosilof başkanlığında Ankara’ya resmi bir ziyaret için elen Sovyet heyeti yollara asılan Türkçe ve Rusça hoş geldiniz pankartları ile karşılanmış ve Siirt mebusu Mahmut Bey; “*Cumhuriyet Bayramını kutlamaya gelen bu heyet dolayısıyla iki bayramı bir arada yaptığımızı belirtmiştir.*”¹⁰⁶ Yine Moskova’da çıkan İzvestiya gazetesinde “*Türkiye Cumhuriyeti’nin On Senesi*” başlığı ile yayınlanan başmakalede; “*Müstakil Türkiye Cumhuriyeti’nin onuncu yıldönümü yalnız Türk Milleti için değil, Sovyet Rusya milletleri içinde bir bayram günüdür. Çünkü bu iki millet birbirine sarsılmaz dostluk bağları ile bağlıdır*” denilerek bu dostluk iki ülke basını tarafından da ortaya konulmuştur.¹⁰⁷

1936 yılında Boğazlar meselesi için yapılan görüşmelerde İngiltere’nin Türkiye’yi destekler yöndeki politikası, bir bakıma Türkiye’yi Sovyetlerden uzaklaştırarak kendilerine yakın bir

politika izlemesini sağlamak amacıyla ki İngiltere bu şekilde Doğu Akdeniz’de kendisine güçlü bir müttefik bulmayı hedeflemiştir.¹⁰⁸

20 Temmuz 1936’da Montreux Boğazlar Sözleşmesinin imzalanması ile son bulan konferans sırasında Türkiye’nin İngiltere yanlısı bir politika izlemesi Sovyetleri rahatsız etmiştir.¹⁰⁹ Buna karşılık görüşmeler yapılırken 22 Haziran 1936 günü Sovyetler Türkiye’ye ittifak teklifinde bulunmuştur. Bu teklifteki Sovyetlerin amacı kendilerini Akdeniz yönünden gelecek bir saldırıya karşı koruma düşüncesiydi. Fakat bu ittifak girişimi Türkiye tarafından reddedilmiştir.¹¹⁰

Bu tarihten sonra Türk-Sovyet ilişkilerinde soğuma görülmeye başlanmış, Türkiye, Sovyetlere karşı bir denge oluşturmak için İngiltere’ye yaklaşmış, diğer taraftan Sovyetler ile Batılı devletlerarasında güvensizlik ortamı sürdüğünden, Türk dış politikasında Batı ile yakınlaşma ölçüsünde Sovyetlerden uzaklaşma görülmeye başlanmıştır. Bunun kanıtı 1938 yılında yapılan Türk-Sovyet antlaşmasıdır. Bu anlaşmaya göre; konsolosluklar karşılıklı olarak azaltılmıştır ki Sovyetler bununla

¹⁰⁵ Armaoğlu, a.g.e., s.337.

¹⁰⁶ Milliyet, 28 Teşrinievvel 1933.

¹⁰⁷ Son Posta, 29 Birinciteşrin 1933; Milliyet, 29 Teşrinievvel 1933.

¹⁰⁸ A. Şükrü Esmer, *Siyasi Tarih (1919-1939)*, SBF Yay., Ankara, 1953, s.227.

¹⁰⁹ Armaoğlu, a.g.e., s. 345; Montreux Sözleşmesi ile ayrıntılı bilgi için bkz. *Türk Dış Politikası*, s.321-322; Gönübol-Sar, a.g.e., s.124-131.

¹¹⁰ Gürin, a.g.e., s.153.

Türkiye'nin Sovyetler Birliği içindeki Türk topluluklarıyla ilişkilerini asgari bir seviyeye indirmiştir.¹¹¹

3. SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti artık tarihteki işlevini yitirmişti. Bu durumda Atatürk'e göre çözüm, imparatorluğun yaşatılmaya çalışılması ile değil yeniden bir yapılanmayla mümkündü.

Bu düşünceyle Atatürk'ün önderliğinde, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Anadolu'da ortaya çıkan bölgesel direniş hareketlerini birleştirilerek askeri güç dayanağı oluşturulmuş, Amasya, Erzurum, Sivas ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yapılan birçok yerel kongre de ortaya çıkan bilinç I. Meclis'e taşınarak siyasi bir otorite haline getirilmiş ve imparatorluk algılamasından sıyrılarak ulus devlet olma girişimlerine başlanmıştır. Bu dönemde Misak-ı Milli ilan edilerek dış politikada ulaşılmak istenen hedefler de belirlenmiştir.

Atatürk'ün takip ettiği dış politika, Batı ülkeleri ile yapılan savaşa rağmen Batı karşıtı bir karakter taşımamıştır. Atatürk'e göre medeniyet tektir ve milletimizin çağdaşlaşması için o dönemde en ileri medeniyet seviyesine

sahip olan Avrupa Medeniyeti'ne bağımsızlığından ödün vermeden dahil olması gerekmektedir.

Atatürk, Türkiye'nin tam bağımsızlığını gerçekleştirmek için İtilaf Devletlerine karşı yaptığı mücadelede, gerek İtilaf Devletleri arasındaki çatışmalardan yararlanmış gerekse de Batıya karşı Sovyetleri bir tehdit unsuru olarak kullanıp amacına ulaşmaya çalışmıştır. Lozan Konferansı sonucunda da hedefler büyük oranda gerçekleştirilmiş, Türkiye milli ve üniter bir devlet olarak, Batılı devletler tarafından tanınmıştır.

“*Bitaraf olan Bertaraf olur*” diyen Atatürk Lozan'dan sonra Türkiye'nin yakın ve uzak komşularıyla ilişkilerini geliştirmeye ve onlarla ittifaklar kurmaya başlamıştır. Atatürk, devletlerarası güvenliğin, dostluğun ve barışın bütün dünya milletlerince kabul edilmesi ve uygulanması sonucunda genel barışın sağlanacağı görüşündeydi ki bu anlamda dış politikada ortaya çıkan problemleri barışçı yoldan çözmeyi kendisine hedef almıştır. Lozan sonrasında, Türkiye'nin buradan artakalan problemlerini de bu esas doğrultusunda müzakereler yoluyla çözümlenmeye çalışmıştır. Bu problemlerin halledilmesinde Türkiye uluslararası sistemin öngörülerini kendi lehine dönüştürmeye çalışarak, dönemin realist yaklaşımına uygun bir strateji takip

¹¹¹ *Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, C.IV, Ed. Sina Akşin, Cem Yay., İstanbul, 1997, s.123-157.

etmeye çalışmıştır. Türkiye devletlerarası konjonktürün ileride kendi lehine döneceğini varsayarak Lozan'da, kendi lehine çözmesi mümkün olmayan problemlerde taktiksel geri çekilmelerde bulunmuştur. Bu geri çekilmeler, Musul ve Batı Trakya'da fiili olarak gerçekleşirken, Boğazlar ve Hatay'da ise devletlerarası konjonktürün uygun olmasından faydalanarak bu meseleleri kendi lehine çözümlenmesi ile taktiksel olmuştur.

“Yurtta Sulh Cihanda Sulh” ilkesi Türkiye'nin bu dönemde izlediği politikanın temelini oluşturmuş, Türkiye'nin 1928 yılında savaşı yasadışı ilan eden Briand-Kellog paktına katılması, uluslararası platformda bu barışçı tutumunun bir göstergesi olmuştur.

Türkiye bu dönemde kendisini Batı'ya bağlayan sözleşmelerin yanı sıra bölge ülkeleriyle de ittifaklar altına girerek bölgesel güvenliğini sağlamıştır.

Türkiye, izlediği bu siyaset ve stratejik konumunun önemi nedeniyle II. Dünya Savaşı öncesi tüm devletlerin ittifakına önem verdiği bir ülke olmuştur.

4. KAYNAKLAR

- Akarşlan, M. (1984). Atatürk ve Türk Dış Politikası Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Akbıyık, Y. (1999). Türkiye-Suriye İlişkileri (1919-1938). Atatürk 4.

Uluslararası Kongresi, C.I, Türkistan-Kazakistan.

- Akşin, A. (1991). Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi. TTK. Yay., Ankara.
- Akşin, S. (1998). İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele. C.I, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara.
- Akşin, S. (1999). Atatürk'ün Dış Siyaset Modeli. Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç. T.T.K. Yay. Ankara.
- Akyüz, Y. (1988). Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız kamuoyu (1919-1922). TTK Yay., Ankara.
- Altuğ, Y. (1981). Atatürk'ün Dış Politikası. Uluslararası Atatürk Konferansı Tebliğleri, B.Ü. Yay., İstanbul.
- Armaoğlu, F. (1992). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990). C.I, (8. Baskı), Ankara.
- Atatürk, K. (2002). Nutuk (1919-1927). Haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yay. Ankara.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri. (1997). C.3, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara.
- BCA, 030.10/224.511.5.

- Bilge, A. S. (1992). Güç Komşuluk: Türkiye –Sovyetler Birliği ilişkileri (1920–1964). Ankara.
- Criss, B. (2000). İşgal Altında İstanbul. İletişim Yay., İstanbul.
- Cumhuriyet, 31 Teşrinievvel 1929.
- Cumhuriyet, 31 Teşrinievvel 1930.
- Cumhuriyet, 29 Teşrinievvel 1933.
- Çağdaş Türkiye (1908–1980), (1997). C.IV, Ed. Sina Akşin, Cem Yay., İstanbul.
- Çelebi, M. (1999). Türk Kaynaklarına Göre Atatürk Döneminde Türk–İtalyan Siyasi İlişkileri. Atatürk 4. Uluslararası Kongresi, C.I, Atatürk Araştırma Merkezi Yay. Türkistan –Kazakistan.
- Düşünceleriyle Atatürk, (1999).Der. Arı İnan, TTK Yay., Ankara.
- Esmer, A. Ş. (1953). Siyasi Tarih (1919–1939). SBF Yay. Ankara.
- Gök, N. (1991). Kurtuluş Savaşı Dönemi Milli Mücadele'nin Dış Politika Prensipleri. Atatürk Haftası Armağanı, ATESE Yay., Ankara.
- Gönlübol, M. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2000). Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış. Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, Yay. Haz. Berna Türkdoğan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara.
- Gönlübol, M. ve Sar, C. (1997). Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938) Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara.
- Gürün, K. (1986). Savaşan Dünya ve Türkiye. Güney Matbaası, İstanbul.
- Gürün, K. (1991). Türk–Sovyet İlişkileri (1920-1953). TTK Yay., Ankara.
- Hatipoğlu, M. (1997). Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan (1923–1954). Siyasal Kitapevi, Ankara.
- Kaşgarlı, M. A. (1999). Kurtuluş Savaşında Türk Fransa İlişkileri ve Mustafa Kemal Atatürk'ü En İyi Anlatan ve Tanıyan Fransa Devlet Adamı Edouard Herriot. Atatürk 4. Uluslararası Kongresi, C.I, Türkistan – Kazakistan.
- Kayam, H. C. (1993). Lozan Barış Konferansına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Kanununun TBMM'de Görüşülmesi. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.9, Sayı:27.
- Köni, H.S. (1981). Atatürk'ün Dış Politikayla İlgili Görüşleri ve Uygulamaları. 100. Yıl Atatürk Konferansları, Ankara.

- Melek, A. (1991). Hatay Nasıl Kurtuldu. TTK Yay. Ankara.
- Milliyet, 29 Teşrinievvel 1929.
- Milliyet, 31 Teşrinievvel 1930.
- Milliyet, 31 Teşrinievvel 1931.
- Milliyet, 28 Teşrinievvel 1932.
- Milliyet, 29 Teşrinievvel 1932.
- Milliyet, 28 Teşrinievvel 1933.
- Milliyet, 29 Teşrinievvel 1933.
- Müderrişoğlu, A. (1990). Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları. Atatürk Araştırma Merkezi Yay. Ankara.
- Olaylarla Türk Dış Politikası (1919–1990), (1993).Siyasal kitapevi, Ankara.
- Onulduran, E. Atatürk ve Dış Politikası. Atatürk Dizisi, ATESE Yay. Sayı:19.
- Salman Bolat, B. (2005). Fransız İnkılabı'nın Türk Modernleşme Süreci Üzerine Etkileri. Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD), C.6, S.1, Haziran.
- Sander, O. (1998). Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e). (6. Baskı), Ankara.
- Sarınay, Y. (1999). Türk-Yunan ilişkilerinde Mübadele Sorunu. Atatürk 4. Uluslararası Kongresi, Türkistan-Kazakistan.
- Son Posta, 29 Birinciteşrin 1933.
- Sonyel, S. R. (1995). Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I. TTK Yay., Ankara.
- Soysal, İ. (1989). Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945). C.I, TTK Yay., Ankara.
- Sökmen, T. (1991). Hatay'ın Kurtuluşu için Harcanan Çabalar. TTK Yay., Ankara, 1992.
- Sönmezoğlu, F. (2001). Türk Dış Politikasının Analizi. Der Yay. İstanbul.
- Şimşir, B. (1990). Lozan Telgrafları. C.I, TTK Yay., Ankara.
- Tansu, S. N. (1962). İki Devrin Perde Arkası. Pınar Yay. İstanbul.
- Timur, T. (1983).Türk Devrimi ve Sonrası. İmge Yay, Ankara.
- Tuncay, M. (1967). Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925). Sevinç Mat., Ankara.
- Türk Dış Politikası (1919–1980), (2001). C.I, Ed. Baskın Oran, İletişim Yay., İstanbul.

- Türker, O. (1998), Ahali Mübadelesinin 75. Yılı. Tarih ve Toplum, Sayı:172.
- Türkeş, M. (1998). Atatürk Döneminde Türkiye'nin Bölgesel Dış Politikaları (1923-1938). Uluslar arası Konferans Atatürkçülük ve Modern Türkiye, AÜSBF Yay., Ankara.
- Uçarol, R. (1985). Siyasi Tarih. (3. Baskı), İstanbul.
- Uzun, H. (2005). Atatürk'ün Nutuk'unun İçerik Analizi. H.Ü., A.İ.İ.T. Enstitüsü, (Yayınlanmamış doktora tezi), Ankara.
- Yalçın, S. (2000). Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi. Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler, Atatürk Araştırma Merkezi, Yay., Ankara.
- Yavuz, B. (1994). Türk Fransız İlişkileri. TTK Yay. Ankara.
- Yavuz, B. (2000). 1921 tarihli Türk Fransız Antlaşması'nın Hazırlık Aşaması. Atatürk Dönemi Dış Politikası, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara.
- Yılmaz, M. (1999). İngiliz Kamuoyu ve Musul Sorunu. Atatürk 4.Uluslararası Kongresi, C.I., Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Türkistan- Kazakistan.
- Yılmaz, M. (2003). Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasının Temel Nitelikleri. 2023, Ekim Sayı: 30.
- Yüceer, S. (1997). Milli mücadele Yıllarında Ankara Moskova İlişkileri. Motif Yayınları, İstanbul.